

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อ
เรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

The Guidelines for Promoting Buddhist Faith and Devotion through
the Belief in Nāga among Buddhists in Nong Khai Province

เกษม สีดากุด^{1*}, ประพันธ์ ศุภสร² และ ดวงเพชร สมศรี³

Kasem Sridagood^{1*}, Prapan Supasorn² and Toungpetch Somsri³

นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹

รองศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย²

รองศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย³

Doctoral Student, Doctor of Buddhist Studies Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

Associate Professor Dr., Doctor of Buddhist Studies Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University²

Associate Professor Dr., Doctor of Buddhist Studies Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University³

*Corresponding author, e-mail: sridkasem@gmail.com

วันที่รับบทความ: 3 ธันวาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 3 เมษายน 2569; วันตอบรับบทความ: 7 เมษายน 2569

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย 2) เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 17 รูป/คน เลือกแบบเฉพาะเจาะจง พบว่า 1) ความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย มีรากฐานจากคติพุทธและตำนานพื้นบ้านริมแม่น้ำโขง เช่น ตำนานพญาศรีสุทโธนาคราชและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งสะท้อนถึงความสามัคคีและความศรัทธาในพระรัตนตรัย 2) แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ได้แก่ การใช้สัญลักษณ์พญานาคเป็นสื่อการเผยแผ่ธรรมะ การจัดกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดจนการพัฒนาแหล่งเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและเสริมสร้างศรัทธาอย่างมีปัญญา 3) การนำเสนอแนวทางเชิงบูรณาการ โดยสังเคราะห์เป็น “NAGA Model” ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาศรัทธาแบบองค์รวม โดยพญานาคเป็นศูนย์กลางธรรมและสัญลักษณ์การเชื่อมโยงโลกมนุษย์กับธรรมะ ประกอบด้วย (1) N – Nurture Belief บ่มเพาะศรัทธาอันเป็นรากฐานแห่งความเชื่อในพระพุทธศาสนา (2) A – Adorn Tradition สืบสานประเพณีบั้งไฟพญานาค (3) G – Grow Culture พัฒนาวัฒนธรรมให้เติบโตบนรากฐานพุทธธรรมและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (4) A – Attract Tourism ดึงดูดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม

คำสำคัญ: แนวทางการส่งเสริม, ความเลื่อมใสศรัทธา, พระพุทธศาสนา, ความเชื่อเรื่องพญานาค

Abstract

This research, entitled “Guidelines for Promoting Faith in Buddhism through Naga Beliefs among Buddhists in Nong Khai Province,” aims to: study the faith in Buddhism as expressed through Naga beliefs among Buddhists in Nong Khai Province; examine the approaches for promoting faith in Buddhism through Naga beliefs among Buddhists in Nong Khai Province; and propose guidelines for enhancing faith in Buddhism through Naga beliefs among Buddhists in Nong Khai Province. This study employs a qualitative research methodology, consisting of a review of relevant academic documents and field data collection through in-depth interviews with 17 key informants selected by purposive sampling. The findings revealed that: 1) Faith in Buddhism as expressed through the belief in the Naga among Buddhists in Nong Khai Province is rooted in Buddhist traditions and local Mekong River folklore, such as the legend of Phaya Sri Sutho Nakaraj and the Naga Fireball phenomenon. These beliefs reflect communal unity and devotion to the Triple Gem. 2) Guidelines for promoting faith through the belief in the Naga include the use of Naga symbolism as a medium for Dhamma propagation, the organization of religious and cultural activities, and the development of learning centers to foster accurate understanding and cultivate faith grounded in wisdom. 3) Regarding the integrative framework, the researcher synthesized the findings into the “NAGA Model,” a holistic process for faith development. In this model, the Naga serves as a central spiritual symbol connecting the human world with the Dhamma. The model consists of: (1) N – Nurture Belief: Cultivating faith as the foundation of belief in Buddhism; (2) A – Adorn Tradition: Preserving and promoting the Naga Fireball tradition; (3) G – Grow Culture: Developing culture based on Buddhist principles and local wisdom; (4) A – Attract Tourism: Promoting religious and cultural tourism.

Keywords: Guidelines for Promotion, Buddhist Faith, Buddhism, Belief in Naga (Nāga)

บทนำ

พระพุทธศาสนากับสังคมไทยเป็นสถาบันหลักทางจิตวิญญาณที่มีบทบาทสำคัญต่อโครงสร้างสังคมไทยมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา พระพุทธศาสนาไม่เพียงเป็นศาสนาประจำชาติในทางพฤตินัย หากยังเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี และระบบคุณค่าของสังคมไทยโดยรวม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) หลักธรรมคำสอน เช่น ศีล 5 กรรม และกฎแห่งเหตุปัจจัย ได้หล่อหลอมวิถีชีวิต ความคิด และพฤติกรรมของประชาชนในทุกระดับ วัดและพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ทั้งในด้านการศึกษา การอบรมศีลธรรม และการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557) วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้ และเป็นพื้นที่สร้างความสามัคคีในสังคม แม้ในสังคมร่วมสมัย บทบาทดังกล่าวยังคงปรากฏอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่วัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมสำคัญของชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะการปรับตัวและผสมผสานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย (สุพิศรา สุภาพ, 2553) ความเชื่อเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทวดา

ผีบรรพบุรุษ และพญานาค มิได้ถูกปฏิเสธจากบริบทพุทธศาสนา หากแต่ได้รับการตีความและบูรณาการให้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอน โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง เช่น จังหวัดหนองคาย ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความเชื่อมโยงกับพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ผ่านตำนานพื้นบ้าน ประเพณีบั้งไฟพญานาค และความศรัทธาต่อองค์พญาศรีสุทโธนาคราช ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงความเชื่อเชิงไสยศาสตร์ หากแต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางศรัทธาที่เชื่อมโยงประชาชนเข้ากับพระรัตนตรัย และกระตุ้นให้เกิดการประกอบกุศลกรรม เช่น การทำบุญ การรักษาศีล และการปฏิบัติธรรม (ประเวศ วะสี, 2554)

ในภาคอีสาน พญานาคมิบทบาทสำคัญทั้งในฐานะผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนา และสื่อกลางในการเผยแผ่ธรรมะ ตัวอย่างสำคัญคือ มุจลินทนาคราช ผู้แผ่พังพานป้องกันพระพุทธเจ้าในช่วงหลังตรัสรู้ ทั้งนี้ คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาได้กล่าวถึงพญานาคในหลายส่วน โดยระบุลักษณะการเกิดไว้ 4 ประเภท ได้แก่ (1) อัมพชะ เกิดจากไข่ (2) ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ (3) สังเสทชะ เกิดในที่หมักหมม และ (4) โอปปาติกะ เกิดแล้วโตทันที (อง.จตุก.อ. (ไทย) 35/67/215) นอกจากนี้ยังแบ่งพญานาคออกเป็น 4 ตระกูล ได้แก่ วิรูปักษชะ (ผิวทองคำ) เอรापักษชะ (ผิวเขียว) ฉัพพาปุตตะ (ผิวสีรุ้ง) และกัณหาโคตมะ (ผิวดำ) (อรพิมพ์ บุญอาภา, 2524) ในคัมภีร์สันสกฤต นาคเป็นเชื้อสายของนางกัทรุและพระกัศยปรหามณ์ โดยถือกำเนิดจากฟองไข่และมีจำนวนมากถึงหนึ่งพันตนตามคติการสร้างโลก แนวคิดเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาจึงสะท้อนความเชื่อร่วมทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่ปรากฏในศาสนาต่าง ๆ ซึ่งต่างยอมรับถึงความเป็นสัตว์ทิพย์ผู้มีฤทธิ์ และมีคุณลักษณะพิเศษเหนือสัตว์ทั่วไป (วิเชียร นามการ และคณะ, 2564) ขณะเดียวกัน คัมภีร์พุทธศาสนาก็อธิบายว่า นาค หมายถึง ภูเขาใหญ่ที่แผ่พังพาน มีฤทธิ์อำนาจ และสามารถบันดาลปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ตามความประสงค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2512) ในบริบทของจังหวัดหนองคายซึ่งตั้งอยู่ในลุ่มน้ำโขง

พญานาคกับพระพุทธศาสนา เชื่อกันว่าพญานาคมิบทบาทโดดเด่นในการเสริมสร้างศรัทธาพุทธศาสนา โดยสะท้อนผ่านพิธีกรรมท้องถิ่น เช่น งานออกพรรษาและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค รวมถึงการสร้างรูปปั้นพญานาคในวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ความเชื่อนี้สื่อถึงพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ของสายน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนให้ความเคารพสืบทอดมายาวนาน พญานาคจึงปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง ทั้งในพิธีกรรม เกษตรกรรม ตลอดจนศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะลวดลายและรูปปั้นตามบันไดและอุโบสถของวัด (พระณัฐวุฒิ พันทะลี และคณะ, 2565) เนื่องจากจังหวัดหนองคายตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงและมีแนวชายฝั่งติดแม่น้ำโขงยาวกว่า 210 กิโลเมตร ทำให้วิถีชีวิตของชาวหนองคายผูกพันอย่างใกล้ชิดกับสายน้ำและประเพณีเกี่ยวกับน้ำ ภายใต้กรอบความเชื่อฮัตติบสอง คองสิบสี่ เช่นเดียวกับจังหวัดอื่นในภาคอีสาน ประเพณีสำคัญของจังหวัด คือ งานออกพรรษาและประเพณีบั้งไฟพญานาค จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 พร้อมกับประเพณีสงกรานต์และไหลเรือไฟ ซึ่งมีทั้งมิติของการทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนา และการบูชาพญานาคที่ชาวหนองคายเคารพนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองลูกหลานในลุ่มน้ำโขง (พจมาน มูลทรัพย์, 2564) การอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง การประยุกต์งานบุญในฮัตติบสองสู่ประเพณีบูชาพญานาคเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว การรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมให้เหมาะสมกับบริบทสมัยใหม่ การสร้างประเพณีใหม่บนฐานวัฒนธรรมเดิม และการหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่นมาปรับใช้ กระบวนการดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคเข้ากับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น และนำเสนออัตลักษณ์ดังกล่าวสู่ระดับประเทศ (พจมาน มูลทรัพย์ และ ศิริพร ภักดีผาสุข, 2565)

นาคในมิติของชนอีสานมิใช่เพียงสิ่งมีชีวิตในตำนาน แต่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงศาสนา วิถีชีวิต และจิตวิญญาณของผู้คน ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงสามารถนำมาเป็นฐานในการออกแบบแนวทางการส่งเสริมความเชื่อมโยงศาสนาในพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยการบูรณาการ

ระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและยั่งยืนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย (นพพล จันทรกระจ่างแจ้ง และศิริวรรณ เรืองศรี, 2563) ในบริบทของสังคมอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ปรากฏคติความเชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริง โดยถูกอธิบายว่าเป็นสิ่งมีชีวิตกึ่งเทพกึ่งสัตว์เดรัจฉาน มีลักษณะเป็นกายทิพย์ และมีอิทธิฤทธิ์ศักดิ์ดานภาพอย่างยิ่ง สามารถเนรมิตแปลงกายเป็นมนุษย์ทั้งเพศชายและหญิง หรือแปลงเป็นสัตว์อื่นได้ตามเงื่อนไขของสถานการณ์ ความเชื่อดังกล่าวจึงมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมโลกทัศน์ ความศรัทธา และวิถีชีวิตของคนในภูมิภาคอีสานอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะการสร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบัน (สุชาติ บุษย์ชญาณนท์, 2560)

บริบททางวัฒนธรรมในมิติด้านสังคม ประเพณี และความเชื่อ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคภาคอีสาน มิได้เป็นเพียง คติความเชื่อเชิงตำนาน หากแต่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่หล่อหลอมโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างลึกซึ้ง โดยสามารถพิจารณาได้ใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่ มิติด้านสังคม มิติด้านประเพณี และมิติด้านความเชื่อ 1) ในมิติด้านสังคม พญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมที่เชื่อมโยงผู้คนในชุมชนเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวและเสริมสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ปกป้องรักษาแหล่งน้ำและชุมชน 2) ในมิติด้านประเพณี ความเชื่อเรื่องพญานาคได้ถูกถ่ายทอดและแสดงออกผ่านพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ที่สำคัญของชาวอีสาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟที่เชื่อมโยงกับการขอฝนและความอุดมสมบูรณ์ พิธีบวงสรวงพญานาค รวมถึงงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง ซึ่งล้วนสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ในมิติด้านความเชื่อ พญานาคถูกมองว่าเป็นสิ่งมีชีวิตกึ่งเทพที่มีอิทธิฤทธิ์และมีบทบาทในการคุ้มครองพระพุทธศาสนาและมนุษย์ ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ของศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ (ณัฐอร นพเคราะห์ และคณะ, 2566)

นาคในฐานะสัญลักษณ์ทางความเชื่อของคนอีสาน สะท้อนความหมายในหลายมิติ กล่าวคือ เป็นตัวแทนของพลังอำนาจแห่งธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำและความอุดมสมบูรณ์ อันเป็นปัจจัยพื้นฐานของสังคมเกษตรกรรม ในลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้ พญานาคยังเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ ความลึกลับ และอำนาจเหนือธรรมชาติ (ณชรต อัมณะรัฐ และ กฤษณ์ ทองเลิศ, 2562) ในขณะเดียวกัน พญานาคยังทำหน้าที่เป็นสื่อในการถ่ายทอดและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือ เป็นตัวกลางที่ช่วยให้มนุษย์สามารถสื่อสาร แสดงความเคารพ หรืออธิษฐานต่อสิ่งเหนือธรรมชาติได้ ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ และการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ เช่น การสร้างรูปนาคในสถาปัตยกรรมวัด การบวงสรวงพญานาค หรือการเล่าเรื่องตำนานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งล้วนเป็นกระบวนการสื่อสารทางวัฒนธรรมที่ช่วยถ่ายทอดความหมายจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ ในมิติของการสื่อสารเชิงสังคม พญานาคยังทำหน้าที่เป็นสื่อทางวัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์และโลกทัศน์ของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงที่มีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการศิลปกรรม ประเพณี และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อันก่อให้เกิดการรับรู้ร่วมกันของสังคม ทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศ (กัญญรัตน์ เวชชาสูตร, 2559)

ความเลื่อมใสศรัทธาของคนในจังหวัดหนองคาย เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนาที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อพื้นบ้านกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะในบริบทของสังคมลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งพญานาคถูกยกย่องให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ปกป้องรักษาแม่น้ำ และเป็นผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนา ความศรัทธาดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคล หากแต่เป็นความเชื่อร่วมของชุมชนที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคน (พระมหาจันทน์ สิริวิโน (ผมไผ) และคณะ, 2567) พญานาคถูกมองว่าเป็นสิ่งมีชีวิตกึ่งเทพที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถลดบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ความสำเร็จ และความปลอดภัยในชีวิต ความเชื่อนี้ส่งผลให้ประชาชนจำนวนมากมีความเคารพยำเกรงและแสดงออกผ่านการบวงสรวง การบพนานศาลกล่าว และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

เพื่อแสดงความเคารพและขอพรจากพญานาค อันเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาต่อพญานาคได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับพระพุทธศาสนา โดยมีการตีความว่าพญานาคเป็นผู้มีศรัทธาในพระธรรม และเป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย พบว่า ในพระพุทธศาสนา พญานาคปรากฏอยู่ในคัมภีร์และตำนานหลายแห่งในฐานะผู้คุ้มครอง พระธรรมและเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ความอุดมสมบูรณ์ และสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำโขง เช่น จังหวัดหนองคาย ซึ่งมีประเพณีบั้งไฟพญานาคเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนา งานศึกษาหลายชิ้นที่ผ่านมาได้มุ่งสำรวจความเชื่อดังกล่าวในเชิงตำนาน ความศักดิ์สิทธิ์ หรือมิติทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมเป็นสำคัญ ทว่าการศึกษาที่เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาในเชิงลึกกลับยังมีอยู่อย่างจำกัด แม้จะมีการกล่าวถึงพญานาคในฐานะผู้ศรัทธาในพระพุทธองค์ เช่น มุจลินทนาคราช ผู้แสดงเมตตาอารักขาพระพุทธเจ้าหลังการตรัสรู้ แต่ยังไม่มีการอธิบายอย่างเป็นระบบว่าความเชื่อเช่นนี้จะสามารถเป็นพลังแห่งศรัทธาที่มีปัญญาได้อย่างไร ทั้งยังขาดงานวิจัยที่นำหลักพุทธธรรม เช่น ศรัทธา เมตตา และโยนิโสมนสิการ มาประยุกต์อธิบายและแปลความเชื่อพื้นบ้านให้กลายเป็นกระบวนการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการ ขาดการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกจากพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน และประชาชนผู้ศรัทธาที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม อีกทั้งยังไม่พบการสร้างรูปแบบ ทางวิชาการที่สามารถนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้เป็นแนวทางส่งเสริมศรัทธาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและยั่งยืน ช่องว่างของงานวิจัย จึงอยู่ที่การขาดกรอบแนวคิดเชิงพุทธที่สามารถบูรณาการความเชื่อเรื่องพญานาคเข้ากับกระบวนการส่งเสริมศรัทธาพระพุทธศาสนาในบริบทท้องถิ่น งานวิจัยฉบับนี้จึงมีความสำคัญในฐานะการสังเคราะห์แนวทางใหม่ โดยพัฒนาเป็น NAGA Model เพื่ออธิบายกระบวนการส่งเสริมศรัทธาอย่างบูรณาการผ่าน 4 มิติ คือ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวศรัทธา ซึ่งจะเป็นการเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการและสร้างคุณค่าทางจิตวิญญาณที่สอดคล้องกับวิถีชาวพุทธร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย
2. เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของ ชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของนาคกับคนในจังหวัดหนองคาย

พญานาคมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนหนองคายกับมิติทางศาสนา วัฒนธรรม และวิถีชีวิต โดยปรากฏผ่านความเชื่อและการปฏิบัติในหลายบริบทสำคัญ ประการแรก ในมิติของประเพณีการบวช (สุนิศา โพธิ์แสนสุข และคณะ, 2567) มีคติความเชื่อที่ว่าผู้ที่อุปสมบทต้องผ่านการเป็นนาคก่อน ซึ่งสะท้อนความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงพญานาคกับการเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ อันแสดงถึงความบริสุทธิ์และการเตรียมตนสู่ชีวิตทางธรรม ประการที่สอง ในประเพณีการทอดสง (สงน้ำ) (อริศรา เพ็ชรรักษา และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์, 2564) ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญของชุมชนอีสาน มักมีการนำน้ำมาสรงพระหรือรดน้ำผู้ใหญ่ โดยมีความเชื่อเชื่อมโยงกับพญานาคใน

ฐานะผู้เกี่ยวข้องกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ สะท้อนถึงการขอพร ความเป็นสิริมงคล และการชำระล้างสิ่งไม่ดีออกจากชีวิต ประการที่สาม ในมิติด้านการท่องเที่ยว ความเชื่อเรื่องพญานาคได้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคในช่วงออกพรรษา ซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากก่อให้เกิดรายได้และการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชุมชน (ณพวิศข์ เดชชาติรี และคณะ, 2560) ประการสุดท้าย ในมิติของการบันดลโชคกลาง พญานาคถูกเชื่อว่าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลความสำเร็จ ความมั่งคั่ง และ ความสมหวังในชีวิต (พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมปณโณ (ยุบลเลิศ, 2564)

แนวคิดเกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่มีผลต่อสังคมไทย

สังคมไทยมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และความยิ่งใหญ่ อันสัมพันธ์กับสถาบันหรือสิ่งที่ได้รับการยกย่องสูงส่ง ความเชื่อนี้มีได้ดำรงอยู่เพียงในเชิงตำนาน หากยังส่งอิทธิพลต่อโครงสร้างทางความคิด วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของสังคมไทยในหลายมิติ ดังนี้ 1) ด้านความเชื่อ ตามคติทางพระพุทธศาสนา พญานาคมีความเกี่ยวข้องกับหลักกรรม โดยอธิบายว่าการเกิดเป็นนาคอาจมีเหตุจากทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม เช่น การรักษาศีลโบสถ์สวดพร้อมความปรารถนา หรือการละเมิดพระวินัย เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวได้รับการปรับตีความและบูรณาการให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยสืบมาจนปัจจุบัน (พระวินัย ธรรมะวง, 2564) 2) ด้านประเพณีและวัฒนธรรม วัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) มีรากฐานจากคติความเชื่อและจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะแนวปฏิบัติที่เรียกว่า “ฮีตคอง” ซึ่งทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมทางสังคมและส่งเสริมคุณธรรม เช่น การลดละความโลภ โกรธ หลง และการดำเนินชีวิตด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (พระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุติโต และคณะ, 2561)

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย

ความเชื่อเรื่องพญานาคของประชาชนในจังหวัดหนองคาย ซึ่งตั้งอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง เป็นระบบความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่แม้ไม่สามารถพิสูจน์เชิงประจักษ์ได้ แต่ยังคงได้รับการยอมรับและยึดถืออย่างต่อเนื่องในฐานะพลังศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านกรอบคิดทางวัฒนธรรมและศาสนา พญานาคหรือ “นาค” ถูกมองว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ให้ความเคารพบูชามาอย่างยาวนาน โดยมีรากฐานจากคติการบูชาในสังคมโบราณ ลักษณะทางกายภาพของงูที่มีพิษและดูน่าเกรงขามได้รับการตีความเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นผู้มีอำนาจเร้นลับและพลังอิทธิฤทธิ์ จึงก่อให้เกิดภาพลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเกรงขาม (สุพิชฌาย์ จินดาวรรณภูมิ, 2542) ในบริบทของจังหวัดหนองคาย ความเชื่อเรื่องพญานาคได้แสดงออกผ่านพิธีกรรมและประเพณีสำคัญหลายประการ อาทิ เทศกาลบั้งไฟพญานาค ประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีแข่งเรือยาว ประเพณีบุญบั้งไฟ พิธีบวงสรวงพระธาตุห้วยหลวง ประเพณีสมโภชหลวงพ่อบุญไฟ ประเพณีสมโภชหลวงพ่อบึงค้อ งานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุพระธาตุบังพวน และพิธีปลีกรรมตักน้ำศักดิ์สิทธิ์ ณ สระมุจลินท์ วัดพระธาตุบังพวน เป็นต้น (อรุณี ศรีรักษา และกิตติสันต์ ศรีรักษา, 2565)

ความเชื่อเรื่องนาคที่สัมพันธ์กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

นาคถูกกล่าวถึงในฐานะสัตว์ผู้มีศรัทธา เคารพในพระธรรม และยกย่องผู้ปฏิบัติธรรม ทั้งยังปรากฏบทบาทของนาคในเหตุการณ์สำคัญหลายตอน อันสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องนาคกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคที่สัมพันธ์กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ 1) หลักความเมตตา เมตตาหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข หรือการแผ่ไมตรีจิตไปยังสรรพสัตว์ทั้งปวงโดยไม่จำกัดขอบเขต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538) เมตตาจัดเป็นหลักธรรมสำคัญที่ส่งเสริมความสมานฉันท์ ลดการเบียดเบียน และสร้างสันติสุขในสังคม ทั้งในระดับบุคคลและส่วนรวม พระพุทธศาสนามีได้จำกัดการแผ่เมตตาไว้เฉพาะมนุษย์ หากขยายไปถึง

สรรพสัตว์ทั่วสากลโลกด้วย 2) หลักความอดทน (ขันติธรรม) ขันติธรรม คือ ความอดทน อดกลั้น และการรู้จักข่มใจ ไม่ละเมิดต่อสิ่งที่ตนอธิษฐานไว้ (พ.ชา.อ. (ไทย) 4/3/360) ขันติถือเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยควบคุมอารมณ์ โดยเฉพาะ ความโกรธ และเป็นพื้นฐานของการรักษาศีลอย่างมั่นคง 3) หลักการรักษาศีล การรักษาศีลนับเป็นหลักการพื้นฐานที่ก่อให้เกิดสมบัติทั้งปวง ทั้งยังเป็นบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขและเกื้อกูลกัน ศีลจึงมีนัยทั้งในมิติส่วนบุคคลและมิติทางสังคม บทบาทของพญานาคในบริบทนี้สะท้อนภูมิภาวะทางจริยธรรมและความมุ่งมั่นใน การประพฤติธรรม เพื่อมุ่งหวังผลคือการเกิดในภพภูมิที่สูงยิ่งขึ้น และ 4) หลักการมีสัจจะ การยึดมั่นในความจริง ความซื่อตรง และการรักษาคำมั่นสัญญายิ่งกว่าชีวิต (พ.ชา.อ. (ไทย) 3/7/477) แสดงให้เห็นถึงความซื่อตรงเป็นผู้ยึดมั่นใน สัจจะ แม้ต้องประสบภัยอันเกิดจากการไม่รักษาสัจจะของผู้อื่น ผู้ตั้งสัตย์อธิษฐานขณะรักษาศีล หากผู้ใดต้องการเลื้อย เนื้อของตน หรือแม้หมองูจะจับไปแสดงเพื่อเลี้ยงชีพ ก็จะไม่ทำร้ายตอบ เพราะตั้งมั่นในศีลธรรม (พ.ชา.อ. (ไทย) 4/3/68)

บทบาทของพญานาคในฐานะความสำคัญทางพระพุทธศาสนา

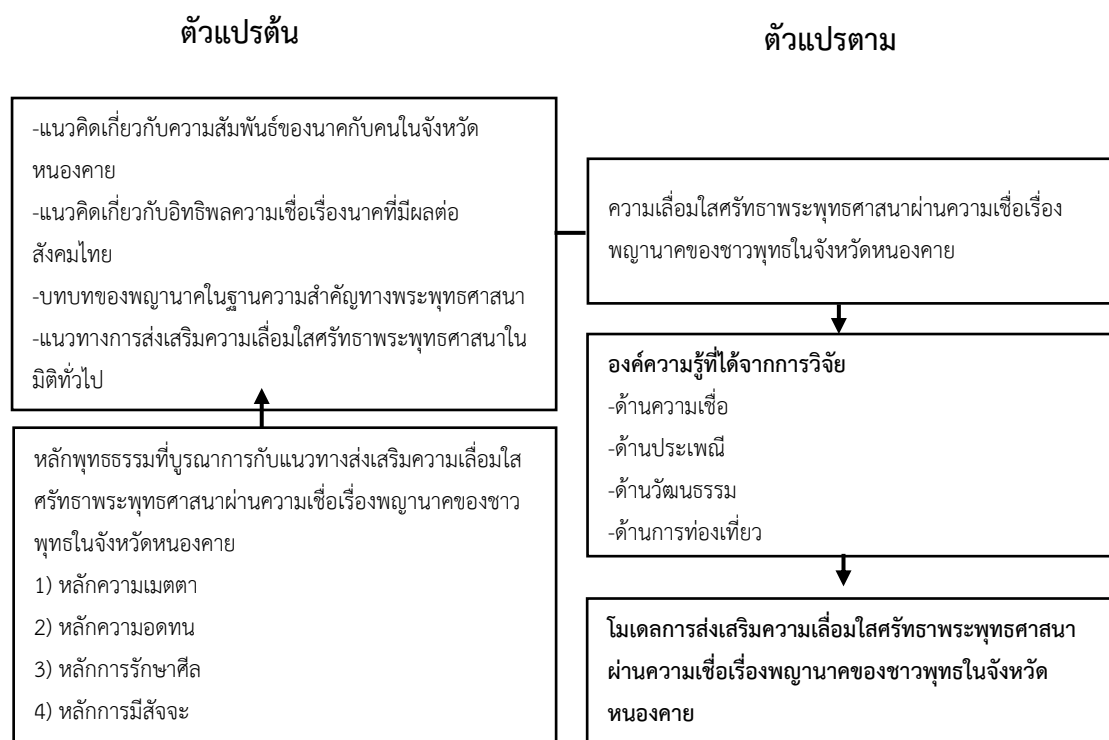
พญานาคนับว่ามีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนา โดยปรากฏเป็นความเชื่อที่ว่าพญานาคเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ และมีหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังมีการแสดงฤทธิ์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของสังคมไทย โดยเฉพาะในด้านการเกษตรกรรม ซึ่งมีความเชื่อสืบต่อกันมาว่า นาคเป็นผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์และความอุดมแห่งน้ำ คนส่วนมากจึงแสดงออกถึงความเคารพยกย่องเชิดชูต่อสิ่งที่ควรเคารพ ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์และศรัทธาอย่างแท้จริง (วิเชียร นามการ และคณะ, 2564) บทบาทของพญานาคในบริบทพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ทั้งในมิติของประสบการณ์ตรงที่มนุษย์รับรู้ผ่านประสาทสัมผัส อันเป็นกลไกที่ช่วยให้เกิดการรับรู้ต่อสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้โดยตรง แต่ยังคงเชื่อว่ามีอยู่จริง

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาในมิติทั่วไป

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาในมิติทั่วไป เป็นกระบวนการเชิงบูรณาการที่มุ่งพัฒนาทั้งด้านความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ทางจิตใจของบุคคล ผ่านการศึกษา การปฏิบัติธรรม และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา เพื่อก่อให้เกิดศรัทธาที่ตั้งอยู่บนปัญญา และสามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมอย่างยั่งยืน ประกอบไปด้วย 1) แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาผ่านประเพณี 2) แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาผ่านพิธีกรรมขอฝน 3) แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาผ่านด้านประเพณีไหลเรือไฟ ถึงแม้ว่าในบางช่วงเวลากิจกรรมบางส่วนจะถูกลดบทบาทลงหรือเลื่อนหายไปบ้างตามกาลเวลา ทว่าในปัจจุบันได้มีเยาวชนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจ รักและหวงแหนในศิลปวัฒนธรรม อันเป็นมรดกทางภูมิปัญญา ได้ทำการรื้อฟื้นและสืบทอดประเพณีไหลเรือไฟของชาวบ้าน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ไว้ ซึ่งรากเหง้าทางศิลปวัฒนธรรม และป้องกันการเสื่อมสลายทางวัฒนธรรมอย่างมั่นคง (นิษฐา บุศบงค์ และคณะ, 2565)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้สร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย” โดยมีรายละเอียดที่นำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการทำวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งงานวิจัยที่มีนักวิชาการได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งเรียกอีกอย่างว่าเป็นการเก็บข้อมูลเชิงภาคสนาม มีรายละเอียดการศึกษาดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมาย/กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ คือ กลุ่มที่ 1 ผู้เชี่ยวชาญเรื่องความเป็นมาเกี่ยวกับพญานาคของชาวพุทธในหนองคาย จำนวน 5 รูป/คน กลุ่มที่ 2 ผู้เชี่ยวชาญเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน 2 รูป และกลุ่มที่ 3 ชาวพุทธที่มีความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย จำนวน 10 คน ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำแนกได้ ดังนี้

- กลุ่มที่ 1 ผู้เชี่ยวชาญเรื่องความเป็นมาเกี่ยวกับพญานาคของชาวพุทธในหนองคาย จำนวน 5 รูป/คน
- กลุ่มที่ 2 ผู้เชี่ยวชาญเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน 2 รูป

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป จำแนกได้ ดังนี้

กลุ่มที่ 3 ชาวพุทธที่มีความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย จำนวน 10 คน

รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น จำนวน 17 รูป/คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้สร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย ใช้ในการรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยแบ่งแบบสัมภาษณ์เชิงลึกออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะทั่วไป

การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

เพื่อให้แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถวัดสิ่งที่ต้องการวัด และมีความแม่นยำในการวัด ได้ทำการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้

- 1) ร่างแบบสัมภาษณ์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และแนวทางที่ได้ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) นำแบบสัมภาษณ์ไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาฯ อนุมัติตรวจสอบความถูกต้องตามเนื้อหา
- 3) นำแบบสัมภาษณ์กลับมาปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องตามที่อาจารย์ที่ปรึกษาให้คำแนะนำ
- 4) นำแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างเสนอต่อผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา เพื่อขอรับคำแนะนำและปรับปรุงแก้ไข

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอนดังนี้

- 1) ขออนุญาตจากผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเรียนผู้ที่เกี่ยวข้องทราบ จำนวน 17 รูป/คน
- 2) นำแบบสัมภาษณ์เชิงลึกไปทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 17 รูป/คน
- 3) นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ได้ดำเนินการประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นำมาจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นสำคัญ โดยอาศัยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลและจัดบันทึกลงในโปรแกรมคอมพิวเตอร์ ทั้งนี้ ได้นำแนวคิดและทฤษฎีที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาเป็นแนวทางในการจำแนกข้อมูล ต่อจากนั้นจึงนำข้อมูลที่ไดมารวบรวม สังเคราะห์ วิเคราะห์ สรุปประเด็นสำคัญ และอธิบายความเชื่อมโยงกันโดยการเขียนในเชิงพรรณนา เป็นการเขียนเรียงความโดยสอดคล้องกับความรู้สึกจากสภาพความเป็นจริงลงไปและประยุกต์เข้ากับเหตุการณ์ปัจจุบันให้ทันสมัยเข้าใจง่ายสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ผลการวิจัย

การศึกษาแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของ ชาวพุทธ ในจังหวัดหนองคาย มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าใจบทบาทของความเชื่อท้องถิ่นที่มีต่อการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ตลอดจนการสะท้อนให้เห็นถึงการประสานกลมกลืนระหว่างศาสนาพุทธกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นอย่างเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งได้สรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

ความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นประเด็นที่มีความสำคัญทางมานุษยวิทยาและศาสนาอย่างยิ่งในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคอย่างเข้มข้น แนวคิดเกี่ยวกับความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในพื้นที่นี้ แสดงให้เห็นถึงการหลอมรวมทางวัฒนธรรมที่ลึกซึ้งและมีนัยยะทางหลักธรรมคำสอนอย่างชัดเจน พญานาคไม่ได้เป็นเพียงสัตว์ในตำนานพื้นบ้าน หากแต่มีสถานะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับ ในฐานะสัตว์โลกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม และเป็นสัตว์สหชาติที่ร่วมอยู่ในวัฏสงสาร จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาคนที่ 1 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 เมษายน 2568) กล่าวว่า ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้จัดลำดับพญานาคไว้ในกลุ่มของสรรพสัตว์ที่อยู่รองจากมนุษย์ โดยในมหาสมยสูตร ระบุว่านาคเป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ ส่วนในโถกสูตร ได้กล่าวถึงพญานาคในฐานะที่อยู่กึ่งกลางระหว่างมนุษย์กับเทพ ที่สำคัญยิ่งคือ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของพญานาคในการหลุดพ้นจากกำเนิดนาคภูมิ แม้จะเป็นสัตว์จำพวกอหังขะ (เกิดจากไข่) แต่ก็สามารถเข้าถึงสภาวะได้ หากมีการประพฤติสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ ซึ่งการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาคนที่ 2 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 เมษายน 2568) กล่าวว่า บทบาทของพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบทบาทของพญานาคสะท้อนถึงการเป็นผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้าและเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ (1) การแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า (2) การเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญบารมี การกระทำนี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้ในกำเนิดนาคก็สามารถสั่งสมบารมีเพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ การตรัสรู้ได้ จากหลักฐานในคัมภีร์และบทบาทที่ปรากฏข้างต้น

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย จากข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ริมแม่น้ำโขง และความผูกพันทางวัฒนธรรมของชาวพุทธในจังหวัดหนองคายกับความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะสัญลักษณ์แห่งศรัทธา การคุ้มครอง และความอุดมสมบูรณ์ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาคนที่ 1 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2568) กล่าวว่า แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านมิติความเชื่อ ว่า ควรเน้นการบูรณาการความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับหลักธรรมคำสอนอย่างสร้างสรรค์ โดยมุ่งเน้นการถ่ายทอดคุณค่าทางจริยธรรมและพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในเรื่องราวของพญานาค ดังนี้ 1) การส่งเสริมในมิติการศึกษาและการตีความหลักธรรม แนวทางนี้มุ่งเน้นการเชื่อมโยงภาพลักษณ์ของพญานาคเข้ากับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม โดย (1) การเน้นบทบาทการอุปถัมภ์และศีลธรรม (2) การจัดทำสื่อการเรียนรู้เชิงบูรณาการ จัดทำนิทรรศการหรือสื่อดิจิทัลในวัดและศูนย์วัฒนธรรม โดยใช้รูปภาพและประติมากรรมพญานาคที่สวยงาม ควบคู่ไปกับการอธิบายความเชื่อมโยงกับหลักธรรม 2) การส่งเสริมผ่านกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับการส่งเสริมที่ 2 (การส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนา, 23 มีนาคม 2568) กล่าวว่า แนวทางนี้ใช้ประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่เป็นฐานในการปลูกฝังศรัทธาและจริยธรรม คือ (1) ส่งเสริมให้มีการจัดพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ ควบคู่ไปกับการบั้งไฟพญานาคในวันออกพรรษา โดยเน้นเทศนาที่เชื่อมโยงปรากฏการณ์บั้งไฟกับการบูชา

พระพุทธรูปเจ้า ที่เสด็จลงจากเทวโลกหลังโปรดพุทธมารดา (2) ส่งเสริมการรักษาศีล 5 หรือ ศีล 8 รณรงค์ให้พุทธศาสนิกชนถือศีลตลอดช่วงเข้าพรรษาจนถึงวันออกพรรษา (3) การใช้ศาสนสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ คือ วัดโพธิ์ชัย, พระธาตุบังพวน, พระธาตุหล้าหนอง ใช้สถาปัตยกรรมและประติมากรรมพญานาคในวัดเหล่านี้เป็นเครื่องมือสื่อสารทางศาสนา 3) การส่งเสริมผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนและการพัฒนาวิถีชีวิต จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญคนที่ 3 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2568) กล่าวว่า แนวทางนี้มุ่งเน้นการนำศรัทธามาใช้ในการสร้างสรรค์สังคม คือ (1) การส่งเสริมเรื่อง ความอุดมสมบูรณ์และจริยธรรมสิ่งแวดล้อม (2) เน้นย้ำความซื่อสัตย์สุจริตใช้เรื่องเล่าพญานาคที่มักถูกอ้างถึงในคำสาบาน หรือการทำพิธีสัตย์สาบานในชุมชน เพื่อส่งเสริมการประพฤติตนตามหลักธรรมพื้นฐาน ได้แก่ ศีล 5 (โดยเฉพาะข้อ 3 และ ข้อ 4) เพื่อความสงบสุขของชุมชน แนวทางการส่งเสริมเหล่านี้จะช่วยให้ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวหนองคายมิได้หยุดอยู่เพียงตำนาน แต่เป็นพลังขับเคลื่อนทางจิตวิญญาณ ที่นำไปสู่การปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

การนำเสนอแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญคนที่ 5 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 มีนาคม 2568) กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายนับเป็นรากฐานสำคัญทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งสืบทอดมาอย่างยาวนานและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความคิด และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน แนวทางการส่งเสริมจึงควรมุ่งเน้นการเปลี่ยนผ่านศรัทธาจากสิ่งเหนือธรรมชาติไปสู่การเข้าถึงแก่นธรรม พร้อมทั้งอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในสังคม ดังนี้ 1) การส่งเสริมความเชื่ออย่างถูกต้อง โดยชี้ให้เห็นว่า พญานาคยังแสดงความเคารพและปกป้องพระพุทธเจ้า ทำให้ศรัทธาที่มีต่อพญานาคไหลลื่นไปสู่ความศรัทธาต่อพระพุทธองค์ พร้อมทั้งส่งเสริมให้เปลี่ยนมุมมองจากปาฏิหาริย์ของพญานาคไปสู่การตระหนักถึงคุณธรรม 2) การส่งเสริมความเข้าใจอย่างถูกต้องตามหลักธรรม โดยใช้เรื่องราวพญานาคเป็นตัวอย่างประกอบคำสอนที่สามารถปฏิบัติได้จริง 3) การพัฒนาพิธีกรรมให้สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ความเชื่อพื้นบ้านและหลักธรรมสามารถเสริมพลังกันอย่างกลมกลืน พิธีบวงสรวงดั้งเดิมอาจได้รับการแปลงให้เป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่เน้นการถวายทาน ฟังธรรม และเจริญภาวนา อันเป็นการอุทิศส่วนกุศลแก่พญานาคและสรรพสัตว์ทั้งหลาย และ 4) การสร้างสมดุลในการบูชาพญานาค เพื่อให้การธำรงรักษาศรัทธาท้องถิ่นไม่ขัดแย้งกับหลักพุทธธรรม หากได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องตามหลักพุทธธรรม ย่อมสามารถนำพาผู้ศรัทธาเข้าสู่การเรียนรู้และปฏิบัติในพระธรรมได้อย่างลึกซึ้ง สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องต่อพระพุทธศาสนา การนำเสนอแนวทางเชิงบูรณาการ ได้สังเคราะห์เป็น “NAGA Model” ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาแห่งศรัทธาแบบองค์รวม โดยพญานาคเป็นศูนย์กลางแห่งพลังธรรมและสัญลักษณ์ของการเชื่อมโยงโลกมนุษย์กับธรรมะ ประกอบด้วยความหมายเชิงพุทธ 4 ประการ คือ 1) N – Nurture Belief บ่มเพาะศรัทธาอันเป็นรากฐานแห่งความเชื่อในพระพุทธศาสนา ผ่านสัญลักษณ์พญานาคที่สื่อถึงการปกป้องรักษาพระธรรม นำศรัทธาไปสู่ปัญญาและการตื่นรู้ 2) A – Adorn Tradition สืบสานและประดับประดาให้เปี่ยมด้วยเนื้อหาธรรมะ เช่น ประเพณีบั้งไฟพญานาค ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการระลึกถึงพลังแห่งธรรม 3) G – Grow Culture พัฒนาวัฒนธรรมให้เติบโตบนรากฐานพุทธธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องพญานาคกลายเป็นพลังสร้างสรรค์ทางศิลปะ ภาษา และจารีตแห่งศรัทธา และ 4) A – Attract Tourism ดึงดูดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อสร้างเส้นทางการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ เช่น การเยี่ยมชมวัดโพธิ์ชัย พระธาตุบังพวน และพญาศรีสัตตนาคราช อันเป็นการเดินทางภายในเพื่อเข้าถึงธรรม ดังปรากฏในภาพที่ 2 ดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

ที่มา : เกษม สีดากุล และคณะ (2569)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

จังหวัดหนองคายเป็นพื้นที่สำคัญทางวัฒนธรรมและศาสนาในลุ่มน้ำโขง โดยมีความเชื่อเรื่องพญานาค เป็นองค์ประกอบหลักของอัตลักษณ์ชุมชน ความเชื่อนี้มีได้จำกัดอยู่ในตำนานพื้นบ้าน หากแต่ได้หลอมรวมอยู่ในพิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม และวิถีศรัทธาของชาวพุทธในท้องถิ่น การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งวิเคราะห์บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะพลังทางวัฒนธรรมที่ช่วยเสริมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา โดยสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อ พิธีกรรม และการถ่ายทอดคุณค่าทางธรรม เพื่อสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมอย่างมีเหตุผลในสังคมร่วมสมัย กรอบแนวคิด NAGA Model ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการประยุกต์ใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างสร้างสรรค์และเกิดผลเชิงบวกต่อศาสนา วัฒนธรรม และสังคม ประกอบด้วย 4 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) การบ่มเพาะศรัทธา 2) การสืบสานประเพณี 3) การพัฒนาวัฒนธรรม และ 4) การขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา

มิติแรก N - Nurture Belief มุ่งสร้างศรัทธาที่ตั้งอยู่บนปัญญา โดยใช้พญานาคเป็นสื่อเชื่อมเข้าสู่หลักธรรม เช่น การจัดหลักสูตรธรรมะที่อ้างอิงพญานาคในพระไตรปิฎก การผลิตสื่อสร้างสรรค์ และกิจกรรมบวชนาค เชิงสัญลักษณ์ เพื่อเสริมความเข้าใจในความหมายแห่งการฝึกตน

มิติที่สอง A - Adorn Tradition มุ่งฟื้นฟูประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคให้สอดคล้องกับพุทธธรรม โดยเพิ่มองค์ประกอบการฟังธรรม การทำบุญ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบั้งไฟพญานาค รวมทั้งสนับสนุนให้วัดเป็นศูนย์กลางประเพณีที่ส่งเสริมศิลปและจิตตภาวนา

มิติที่สาม G – Grow Culture ส่งเสริมการใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นแรงบันดาลใจทางวัฒนธรรม เช่น การจัดทำพิธีกรรมพญานาคเชิงพุทธ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านงานศิลป์ และการใช้หลักโยนิโสมนสิการในการตีความความเชื่อให้เกิดการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ นำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนสติและปัญญา

มิติสุดท้าย A – Attract Tourism พัฒนาแนวทางการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม โดยสร้างเส้นทางท่องเที่ยวสายศรัทธา จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ และผสมผสานกิจกรรมทำบุญ ปล่อยปลา ปลูกป่า และการฟังธรรม เพื่อสร้างประสบการณ์ท่องเที่ยวที่หล่อเลี้ยงทั้งเศรษฐกิจชุมชนและคุณค่าทางจิตใจ

ภาพรวมของการประยุกต์ใช้ NAGA Model ชี้ให้เห็นว่าวงจรการพัฒนาที่ประกอบด้วยศรัทธา ประเพณี วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว สามารถเปลี่ยนความเชื่อพื้นบ้านให้กลายเป็นพลังในการเสริมสร้างศรัทธาและสติปัญญา นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายอย่างยั่งยืน

2. อภิปรายผล

หลังจากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียด ผลการวิจัยนี้ได้เปิดเผยถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างความเชื่อเรื่องพญานาคกับพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคาย รวมทั้งบทบาทของความเชื่อที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น การอภิปรายผลวิจัยจึงมุ่งเน้นการพิจารณาข้อค้นพบหลักในมุมมองต่าง ๆ เพื่อสะท้อนภาพรวมของปรากฏการณ์ความเชื่อดังกล่าว พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาและบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมความศรัทธาอย่างถูกต้องและยั่งยืนในพื้นที่ ดังนี้

ความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย

จากการวิเคราะห์หลักฐานทางพระพุทธศาสนา พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับพญานาคมีได้จำกัดอยู่ในฐานะความเชื่อพื้นบ้าน หากปรากฏอย่างเป็นระบบในพระไตรปิฎก อรรถกถา และชาดก ซึ่งสะท้อนสถานะของพญานาคในฐานะสัตว์โลกที่อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมและสังสารวัฏเช่นเดียวกับมนุษย์ พญานาคมิใช่สิ่งเหนือธรรมชาติในความหมายเชิงไสยศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่เป็นสัญลักษณ์ของสรรพสัตว์ผู้แสวงหาความหลุดพ้น การปกป้องพระธรรม ซึ่งสะท้อนแนวคิดความเสมอภาคทางธรรมที่เปิดโอกาสให้สัตว์ทุกภพภูมิสามารถเข้าถึงธรรมะได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระวินัย ธรรมวง และคณะ (2564) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคในการประกอบพิธีกรรมของประชาชนนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” พบว่า พญานาคสามารถเกิดขึ้นจากทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงตามคติพุทธศาสนา ขณะเดียวกัน ชาดกที่กล่าวถึงพญานาคในฐานะอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ เช่น ชาดกเรื่องพญานาคอดุละ ยิ่งยืนยันความสำคัญของพญานาคในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของโลกทัศน์พุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ และคณะ (2567) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” พบว่า พญานาคมีบทบาทสืบเนื่องในพระวินัยและพระสูตร ทั้งในฐานะสัตว์เดรัจฉานที่ยังอยู่ในสังสารวัฏและในฐานะผู้มีฤทธิ์เหนือสัตว์ทั่วไป ซึ่งทำให้พญานาคกลายเป็นภาพแทนที่ทรงพลังในวัฒนธรรมพุทธ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความเชื่อเข้มแข็ง เช่น ลุ่มน้ำโขง พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นถิ่นเข้ากับหลักพุทธธรรมอย่างแนบเนียน ช่วยปลูกฝังศีลธรรม ความศรัทธา และแรงบันดาลใจทางจิตวิญญาณ และเสริมสร้างความเข้าใจต่อพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งและสอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย

แนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทจังหวัดหนองคาย พบว่า ภูมิศาสตร์ของพื้นที่โดยเฉพาะการตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงมีบทบาทสำคัญต่อการหล่อหลอมโลกทัศน์ วัฒนธรรม และศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่น ความผูกพันทางจิตวิญญาณกับแม่น้ำโขงนำไปสู่การให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์แก่พญานาคใน

ฐานะผู้พิทักษ์ ความอุดมสมบูรณ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา (2565) ได้ศึกษาเรื่อง “พญานาคในฐานะกลไกการบริหารของผู้ปกครองผ่านแนวคิดอำนาจแบบอ่อน: กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย” พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย ไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนา แต่ยังเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ชุมชนกับการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาจันทน์ สิริวัฒน (ผมไผ่) และคณะ (2567) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บั้งไฟพญานาค: คติ ความเชื่อ ศรัทธาสู่การยกระดับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดหนองคาย” พบว่า “บั้งไฟพญานาค” ได้รับการยกระดับเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมของประชาชน และส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากควบคู่กับการอนุรักษ์วิถีชีวิตดั้งเดิม โดยสังเคราะห์แล้ว ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายจึงมีความหมายในหลายมิติ ทั้งด้านศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ พญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมที่หลอมรวมความเชื่อพื้นถิ่นเข้ากับพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน เกิดเป็นพลังทางสังคมที่สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมในมรดกทางวัฒนธรรม และสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

การนำเสนอแนวทางการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาผ่านความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวพุทธในจังหวัดหนองคาย ผลการวิจัย พบว่า จังหวัดหนองคายเป็นพื้นที่ที่มีความผูกพันกับตำนานพญานาคมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรม ความเชื่อ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีบั้งไฟพญานาค พิธีบวงสรวง หรือการสร้างรูปเคารพพญานาคตามวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านี้นอกจากจะเป็นมรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่นแล้ว ยังมีศักยภาพในการส่งเสริมความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หากได้รับการบูรณาการอย่างเหมาะสม มีการผสมผสานตำนานพญานาคเข้ากับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การเทศนา นิทรรศการ หรือสื่อธรรมร่วมสมัย จึงช่วยยกระดับความเชื่อเชิงวัตถุให้กลายเป็นความศรัทธาในแก่นธรรมอย่างแท้จริง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปานรดา วรรณประภา และ สุนทร วรหาร (2567) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความเชื่อ เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวชายแดนไทย-ลาว ในจังหวัดอุบลราชธานี: การพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว” พบว่า ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถต่อยอดเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเสริมคุณค่าทางสังคมและการท่องเที่ยวได้ ทั้งในมิติภูมิธรรม ภูมิลักษณะ และภูมิปัญญา อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ทางจิตวิญญาณที่ชุมชนใช้สร้างความหมายและคุณค่าให้พื้นที่ ในมิติของการส่งเสริมศรัทธา แนวทางสำคัญ คือ การให้ข้อมูลอย่างถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา ทั้งด้านตำนาน ประวัติศาสตร์ และคติธรรม พร้อมส่งเสริมการใช้หลักกาลามสูตรและโยนิโสมนสิการเพื่อให้ผู้ศรัทธามีการไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล ไม่หลงเชื่อโดยปราศจากปัญญา ยังเป็นแนวทางที่ช่วยให้คำสอนพุทธธรรมเข้าถึงผู้คนได้อย่างกลุ่มเล็กและร่วมสมัย และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ พจมาน มูลทรัพย์ และ ศิริพร ภักดีผาสุก (2565) ได้ศึกษาเรื่อง “พญานาคบูชา: การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในบริบทสังคมอีสานร่วมสมัย” พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเพราะชุมชนมีความสามารถในการปรับประเพณีและพิธีกรรมให้สอดคล้องกับยุคสมัย โดยผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับรูปแบบใหม่ ๆ ของสังคมร่วมสมัย ทำให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ของกลุ่มน้ำโขงและสังคมอีสานไว้อย่างมีพลังในการส่งเสริมความศรัทธาอย่างมีเหตุผลและยั่งยืนในสังคมไทยร่วมสมัยได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

1) การพัฒนากิจกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมท้องถิ่น ผลวิจัยชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นกลไกสำคัญที่เสริมสร้างศรัทธาพระพุทธศาสนา หน่วยงานวัดและชุมชนสามารถนำผลวิจัยไปใช้ในการพัฒนากิจกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมท้องถิ่นให้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอน เช่น การจัดงานบุญออกพรรษา บั้งไฟพญานาค และพิธีบวงสรวงพญานาค ควบคู่กับการสอนธรรมะ เพื่อให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวได้รับทั้งประสบการณ์ทางศรัทธาและความรู้ด้านพุทธศาสนา

2) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนา ผลวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น วัด โบราณสถาน และจุดชมบั้งไฟพญานาค ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและศาสนา ควบคู่ไปกับการสร้างรายได้ให้ชุมชน เช่น การจัดโฮมสเตย์ การแสดงวัฒนธรรมท้องถิ่น และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP)

3) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน หน่วยงานรัฐ และองค์กรการศึกษา ผลวิจัยชี้ให้เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน หน่วยงานรัฐ และสถาบันการศึกษาในการสืบสานความเชื่อและประเพณี หน่วยงานเหล่านี้สามารถประยุกต์ผลวิจัยในการจัดกิจกรรมร่วมกัน เช่น การจัดงานเทศกาลพญานาคแบบยั่งยืน การบันทึกและเผยแพร่เรื่องเล่าพญานาค และการสร้างศูนย์การเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมและศาสนา

4) การสนับสนุนการอนุรักษ์และสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ ผลวิจัยสามารถนำไปใช้ในการพัฒนากิจกรรมที่สร้างรายได้ให้ชุมชนควบคู่กับการอนุรักษ์วัฒนธรรม เช่น การจัดงานบั้งไฟพญานาคเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา การสร้างผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค และการสร้างแหล่งเรียนรู้เชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรขยายพื้นที่ศึกษาให้ครอบคลุมทั้งชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงในจังหวัดหนองคาย รวมถึงพื้นที่ใกล้เคียงที่มีความเชื่อเรื่องพญานาค เพื่อให้ได้มุมมองที่หลากหลายและครอบคลุมมากขึ้น นอกจากนี้ ควรเพิ่มกลุ่มตัวอย่างทั้งเยาวชน ผู้สูงอายุ และนักท่องเที่ยว เพื่อเปรียบเทียบมิติความเชื่อและการปฏิบัติในแต่ละกลุ่ม

2) ควรเน้นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างความเชื่อเรื่องพญานาคและการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ การทำบุญ การเข้าวัด และการจัดกิจกรรมพิธีกรรม เพื่อวิเคราะห์ว่า ความเชื่อพื้นบ้านสามารถส่งเสริมหรือสะท้อนศรัทธาในหลักธรรมคำสอนได้อย่างไร

3) ควรนำแนวทางการส่งเสริมความเชื่อเรื่องพญานาคไปเชื่อมโยงกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น การประเมินผลกระทบของกิจกรรมบั้งไฟพญานาคต่อเศรษฐกิจชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน และการส่งเสริมความเข้าใจด้านศาสนาและวัฒนธรรม

4) ควรศึกษาแนวทางการใช้ตำนาน เรื่องเล่า วรรณกรรม และสื่อดิจิทัลในการส่งเสริมความเชื่อเรื่องพญานาคควบคู่ไปกับศรัทธาพระพุทธศาสนา เพื่อให้สามารถเข้าถึงเยาวชนและประชาชนในยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์. (2559). มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท. *Veridian E Journal Silpakorn University*, 9(1), 1099 - 1116.
- ณชรต อิมณะรัฐ และ กฤษณ์ ทองเลิศ. (2562). การดำรงอยู่และสุนทรียภาพของสัญลักษณ์นาคในสื่อบันเทิงไทย. *วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์*, 23(3), 183 - 195.
- ณฐอร นพเคราะห์, จันทิมา เขียวแก้ว และ ทิพย์พิรุณ พุ่มดวง. (2566). ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม*, 7(6), 98 - 108.
- ณวัศกร์ เดชชาติ, กฤตติกา แสนโกษณ์, อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ และ ธนกฤต ทวีสุทธิ. (2560). ยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์*, 34(3), 224 - 246.
- นพพล จันทรกระจ่างแจ้ง และ ศิริวรรณ เรืองศรี. (2563). การเปรียบเทียบพญานาคกับมังกรในมุมมองของศาสนาและความเชื่อ. *วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 10(3), 165 - 179.
- นิษฐา บุศบงศ์, พรรณพิลัย ทันตะรี และ ปิณณทัต ลำเพ็ญ. (2565). อัตลักษณ์ประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอราชสีห์ จังหวัดศรีสะเกษ. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 17(2), 34 - 43.
- ประเวศ วะสี. (2554). *พุทธศาสนากับสังคม*. หมอชาวบ้าน.
- ปานรดา วรรณประภา และ สุนทร วรหาร. (2567). ความเชื่อ เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวชายแดนไทย-ลาว ในจังหวัดอุบลราชธานี: การพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.*, 12(3), 918 - 931.
- พจมาน มุลทรัพย์ และ ศิริพร ภัคดีมาสุข. (2565). พญานาคบูชา: การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในบริบทสังคมอีสานร่วมสมัย. *วารสารศิลปกรรมและไทยศึกษา*, 44(1), 1-19.
- พจมาน มุลทรัพย์. (2564). *คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย*. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula Digital Collections. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/5328/>.
- พระครูสังฆรักษ์ชนธรณ์ กลยานธมโม (ไชยสุริยงค์), พระมหาสากล สุภระเมธี และ พระใบฎีกานรินทร์ สีลเตโช. (2566). การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของชาวบ้านตำบลสามแยกอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดยโสธร. *วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*, 12(1), 57 - 68.
- พระคำพล ธมมเตโช (แก้วพิลา), กันยาวิร์ สัทธาพงษ์ และ สวัสดิ์ อโณทัย. (2568). วิเคราะห์คุณค่าความเชื่อเรื่องพญานาคที่ส่งผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี*, 7(1), 173 - 183.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2512). *ปทานุกรมบาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระณัฐภูมิ พันทะลี, พระมหาวิรุจ วิโรจน์, อานันท์ กรมน้อย และ บุญเสริม อาจดวงดี. (2565). พญานาค : ความเชื่อของคนในสังคมอีสานเขตลุ่มน้ำโขง. *วารสารวิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง*, 5(2), 32 - 47.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโณ (ยุบลเลิศ), พระมหามิตร ฐิตปัญโญ และ พระโสภณพัฒนบัณฑิต. (2564). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนม. *วารสารศิลปการจัดการ*. 5(2), 340 - 352.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย*. ผลิตซ้ำ.
- พระมหาจันทน์ สิริวัฒนโณ (ผมไผ), ทองคำ ดวงจันทร์เพชร และ อริย์ธัช เลิศรวมโชค. (2567). บัณฑิตวิทยานาน : คติความเชื่อ ศรัทธา สู่อารยธรรมระดับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดหนองคาย. *วารสารปัญญาภิธาน*, 9(2), 307 - 320.
- พระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุตฺโต, พระครูปริยัติคณานุรักษ์ และ เจ้าอธิการสุริยนต์ ทสสนีโย. (2561). ประเพณีบุญผะเหวดกับอัตลักษณ์ด้านศิลปกรรมของชาวอีสาน. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 2(2), 41 - 54.
- พระมหาพุทธนา นรเชษฐ, พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันต์ สุขวฒโน), พระเจริญวฒโน (มันจะนา), สุเทพ พรหมเลิศ และ สันติ เมืองแสง. (2567). อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ*, 11(3), 1 - 18.
- พระวินัย ธรรมะวง, สมเดช นามเกต และ บุญส่ง สิ้นธนอก. (2564). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคในการประกอบพิธีกรรมของประชาชนนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. *วารสารการพัฒนาการเรียนรู้สมัยใหม่*, 6(4), 67 - 89.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557). *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิเชียร นามการ, วทีญญ ภูครองนา, สุทธิวิทย์ จันทร์ภิรมย์ และ ประสิทธิ์ คำกลาง. (2564). บทบาทความเชื่อเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 6(3), 1001 - 1008.
- สุชาติ บุญชัยนันท. (2560). พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารวันมูอองแตรกพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 4(2), 43 - 61.
- สุนิศา โพธิแสนสุข, มัทคมพันธ์ สังเสวี และ ธนวัฒน์ ชาญสมร. (2567). ตำนานนาคขอบายสู่การสร้างสรรคการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานสร้างสรรค์ชุดอุปสัมปทานาคา ศรัทธาธรรม. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 8(2), 134 - 144
- สุพัตรา สุภาพ. (2553). *สังคมและวัฒนธรรมไทย*. ไทยวัฒนาพานิช.
- สุพิชฌาย์ จินดาวรรณภูมิ. (2542). *ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ]. Central Library, Srinakharinwirot University. <https://ir.swu.ac.th/entities/publication/a09900bf-4970-4978-8454-78c9e3274f53>.
- อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). *คัมภีร์ปุณณกัณเฑพญานาค*. แสงศิลป์การพิมพ์.
- อริศรา เพ็ชรรักษา และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์. (2564). บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีฮอดสงกรานต์ศึกษาพระอธิการวัชชัย ถาวโร บ้านดงหมากไฟ ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารวิชาการร้อยแก่นสาร*, 6(9), 193 - 212.
- อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา. (2565). พญานาคในฐานะกลไกการบริหารของผู้ปกครองผ่านแนวคิดอำนาจแบบอ่อน: กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 14(2), 134 - 165.